

Дівчина сиділа на обніжку, на зеленій траві, та плела вінок. <...> По сумному голосу, по задуманому личку можна було помітити, що дівчина не жила без лиха...

— Здорова була! — гукнув їй на саме ухо Чіпка, скравшись з-за спини.

Дівчина <...> підвела на його свої оксамитові очі.

— О-ох... та й злякав же ти мене... хай тобі! <...>

«А хороша ж яка!.. а любя та мила!..» — промелькнуло у його в думці. <...> Він осмілювався — сів поруч з нею <...>

— Се твоє поле? — трохи згодом, якимось боязко, спитала вона Чіпки, не одриваючи очей од вікна.

— Моє. <...>

— А я ту місцину найдужче люблю... Бач, які на ній гарні квітки ростуть.

Чіпка не потрапив, що їй одмовити, — та замість того уставився на неї очима. <...>

— Чого ти дивишся на мене? — обізвалася вона, скинувши на його погляд. <...>

Чіпка не одриває очей. Так йому мило дивитися на неї!

— Не дивись! — скрикнула вона та й затулила йому очі своєю рукою. <...>

[Чіпка поцілував дівчину. Він розповів їй про себе, але вона нічого не хотіла розповідати. Пізніше дівчину покликала мати, і Чіпка простежив за нею. Так він дізнався, де живе дівчина і що звуть її Галія.]

Після того — не пізнати Чіпки: з лиця спала давня туга, очима не виглядав смуток; став він веселіший, привітніший; іноді можна було й пісню почути від його... <...>

З того часу — поле як причарувало його. Перебуде день, два, — та й іде... «Може, хоч здалека побачу, коли не доведеться побалакати...» <...>

VII Хазяїн

[Чіпчин товариш Грицько Чупруненко вирушив на заробітки і працював не покладаючи рук. Повернувшись до рідного села, Грицько придбав хату й господарство. Почав гордувати бідними, горнувся до багатих.

Посватався до дочки багатого козака, але отримав образливу відмову. Згодом закохався у сусідську наймичку Христю — сироту, не дуже вродливу, бідну, але працювиту й веселу дівчину. Одружившись, Грицько і Христя зажили тихим селянським життям.]

ЧАСТИНА ЧЕТВЕРТА

XXIII Невзначай свої

Була темна осіння ніч. Дощ, як крізь підситок, сіяв — густий та дрібний; з землі вставала важка пара, <...> закутувала все в своє вогке запинало. Скрізь тихо, темно, сумно, наче у мертвому царстві. Під таку годину завжди важко дишеться, сумно живеться. <...>

Обніжок — вузька неорана смуга землі між ланами.

Поясніть значення виділеного фразеологізму.

Психологічний стан Чіпки і Галі: щастя від зародження взаємного кохання.

Виділіть відповідні рядки.

Сюжетна лінія Грицька Чупруненка. Виділіть найважливішу інформацію в тексті переказу.

Позасюжетний елемент: пейзаж.

Прокинувся ранок та, не поздоровкавшись з світом ясного сонця, закутався в сивий туман, повився густою, як драглі, парою й повис над чорною землею. Незабаром і день настав — хмурий, невеселий; а там — і ніч налягла. <...> Важко, сумно, журливо.

А Чіпка, наперекір світові й людям, якийсь веселий, радий. <...>

[Тієї ночі до Чіпки приєдналися нові товариші. Пограбувавши заможного господаря, їхня ватага з краденим добром під'їхала до будинку колишнього москаля Максима Гудзя. Там Чіпка зустрівся з Галею. Коли всі послули, хлопець і дівчина вийшли на ганок.]

— Галочко!.. чого ти боса вийшла?.. Тепер дощ, покаляєш свої білі ніженята... <...>

— О, ви всі любі та жалісливі... А людей, як курей, ріжете! — промовила вона суворо. <...>

— Хіба ми ріжемо? — ледве вимовив, перевівши дух. — Ми тільки рівняємо багатих з бідними... <...>

— Пустити... пустити мене!.. — пручається Галя. — Іди собі... геть! А сама ще ближче, ще ближче горнулася до його. <...>

— Де це ти був ціле літо?.. — шепче вона, — що на поле не виходив... <...>

— Ти... ти кохаєш мене?.. любиш мене?.. моя ясочко!.. Правда, кохаєш мене?..

Галя, як змія, обвилася коло його шиї й міцно стиснула її своїми руками; уста черкнулися уст, — та й злилися в довгий, гарячий поцілунок... Чіпка од нестями розвів руки. Галя висковзнула — і скрилася.

— Любо моя!.. кохання моє! — прошептав він. <...>

XXIV

Розбитацька дотка

Знявся Чіпка після раннього обіду, пішов <...> прямісінько до Гудзя на хутір.

Хатиночка, як чашечка: невеличка, чиста, ясна, весела. На покуті стояли образи в срібних шатах, завітчані васильками, гвоздиками, безсмертниками; перед образами на срібному ретязьку висіла срібна лампадка. <...> Всюди так хороше, чисто; пахощі од васильків та м'яти окривали всю хату, лоскотали чуття. Чіпці здалося, що він у рай вступив... Усе б гаразд, якби не така сумна Галя!

[Виявилося, що зовсім недавно батько засватав її за одного з москалів на ім'я Сидір.]

— Уб'ю... заріжу... задавлю!.. — скочивши з місця, кричить він, бігаючи, як несамовитий, по хаті та скрегочучи зубами.

— Тю-тю!.. тю-тю!.. — одмовляє Галя. — <...> Тільки хоч пальцем займи його... <...>

Чіпка схаменувся. Опустився на стулець; звисив на груди важку голову. <...>

— Кинь ти життя таке! — скрикнула та аж поблідла.

— Яке?

— Чуже добро грабувати, людей убивати!

— Галочко!.. Ніхто на світі не скаже, щоб я кого вбив... Хіба обороняючись, руки не здержав... <...>

Визначте художні засоби у виділеному уривку.

Драглі — їжа зі згуслого при охолодженні м'ясного чи рибного відвару.

Психологічний стан Чіпки: радість через побачення з Галею. Виділіть відповідні рядки.

Визначте позасюжетний елемент.

Психологічний стан Чіпки: імпульсивна реакція на те, що його кохану засватали. Виділіть відповідні рядки.

— Ти думаєш, — перекодя трохи, знову почала Галя, — ти думаєш — легко мені дивитися на життя батькове побік з життям добрих людей?.. <...> Це все, що на мені, — все грабоване! Ти думаєш, не давить воно мене? Мов хто рукою за горло душить, випирає дух з мене... Ти не дивись, що я весела й жартівлива... То веселить мене лиха моя година!.. <...> А вночі — ляжеш спати, то й привиджується тобі, буцім лізе хто, кричить: «Оддай мій платок!..» — та й тягне за волосся... «Оддай моє намисто!..» — та й хапає холодними, як лід, руками за шию... Ти думаєш, легко воно мені носити його — оце рам'я?.. легко?!

Та як ухопить зо зла руками шовкову спідницю, так і рознизала од подолу аж до самого стану... <...>

XXV

Козак — не без щастя, дівка — не без долі

[Варениченко переконав москаля за добру плату відмовитися від шлюбу з Галею. Чіпка покликав Грицька в старости. Чупруненки радіють за Чіпку.]

XXVI

На своїм добрі

[Чіпка посватав Галю. Його мати Мотря і Галина мати Явдоха не вподобали одна одну. Коли справили гучне весілля, свекруха і невістка відразу полюбили одна одну. Галя привезла до Чіпки багато добра й худоби.]

Гарно, весело тепер у їх хаті. Сама хата — наче побільшала, роздалася, повеселішала. Стіни Галя вбрала шпалерами, пообвішувала вишиваними рушниками. <...>

Коло свекрухи Галя, як коло рідної матері, ходить; годить їй у всячині. Нашила їй очіпків, платків надарувала, сорочок надавала. <...> Галя сама коло хазяйства ходила: коло корів та овежат і біля печі — всюди сама. <...>

— Ви, — каже, — мамо, <...> спочиньте ж хоч на старість. Хай я, молода, тепер буду працювати. <...>

— Спасибі тобі, дочко, за твою ласку, як до його, так і до мене! Як ти ввійшла до нас, то мов праведне сонце вступило в хату. <...> А якби знала, як то спершу було? Як ні хліба, ні одежини... <...>

Вона не тільки нічого того не бачила, <...> а навіть ніколи й не думала... Жаль давив її серце за свекруху... <...>

Мотря більше раділа, ніж журилася, й весело поглядала на дітей, як вони голубились. <...>

— Доле моя! щастя моє! — <...> шептав він [Чіпка] увечері. — Ти ж мені радість у двір принесла; ти з моїх очей полуду зняла, що їх цілий мій вік закривала!.. Кругом мене кривда облягала, неправда обступала. <...> Ти — як зірочка зійшла над моєю задуреною головою. <...>

— Галю! — трохи згодом, не швидко, ніби роздумуючи, обізвався голосно Чіпка. — Коли б усі люди були такі щасливі, як ми з тобою, тоді б нам ще краще жилося, ще веселіше! <...>

Грицько з своєю доброю Христею припав йому до душі.

Грицько — невсипущий хазяїн. Він чесною працею, своїми мозоляними руками надбав те, що має в господі. Він і тепер не лежить:

Психологічний стан
Галі: докори сумління
через діяльність
батька.
Виділіть відповідні
рядки.

Поясніть значення
народного прислів'я,
що є назвою розділу XXV.

Психологічний стан
Грицька і Христі: радість
за Чіпку.

Визначте троп (виділені
слова).

Психологічний стан сім'ї
Вареників: щастя від
злагоди в родині.
Виділіть відповідні рядки.

Поясніть значення фразеологізму.

Про які життєві погляди
Чіпки свідчить виділена
репліка?

рано встає, пізно лягає. Він не паніє, як другі, а сам з своєю невтомною помічницею-жінкою веде до ладу своє хліборобське діло, маючи думку на чесну працю й дітей направи́ти... Вподобав Грицька Чіпка. <...> Не сором тепер і Грицькові водитися з Чіпкою — і він ще частіше став завертати до товариша дитячих літ. Жінки їх теж одна одну вподобали... <...>

Грицько завжди перед Чіпкою скаржився. Чи добре що — погане, чи поганеньке — нікчемне! Грицько лукавив. Він бачив, що хоч Чіпка й дукачем став, а душею та серцем зостався давнім Чіпкою. Такий же прихильний до чужого нещастя, такий же жалісливий на чужу втрату. Грицько все те бачив — і ще більше виставляв свої втрати та згуби, сподіваючись, що Чіпка, як товариш, зглянеться на його бідкання й, може, коли стане в допомі.

Заможність Чіпчина іноді розбуркувала заздрість Грицькову. <...>

[Христя з Галею стали близькими подругами. Христя народила сина, і Галя стала його хрещеною. Вона сумувала через те, що не мала власних дітей.]

Минає зима. Ясне сонечко любо світить та гріє; сніги тають; біжать з гір долинами прудкі протічки снігової води; ранні чумаки коло возів лаштуються; а там і хлібороби заворушилися... Настає весна. Все оживає, радіє. Ось і великодні святки прийшли і пройшли; зазеленіли поля; зацвіли садки; защебетали соловейки... <...>

Тільки діждав Чіпка тепла, зараз <...> заложив <...> цілий невеличкий будинок. Аж заплаче Мотря з радощів. <...>

Чіпка перестав хліба робити, став по ярмарках їздити, полотна скуповувати та перепродувати. Од його й пішли в Пісках полотенички. До його ніхто й не думав про це: він перший почин зробив.

XXVII Новий вік

Тим часом у житті повіту сталися помітні зміни. Почали запроваджувати земства — нові місцеві органи управління. У Піски прибув поліцейський чиновник — становий Дмитренко.

Уранці на майдані, коло козачої волості, зібралась у купу козака й кріпацька громада. Дмитренко приїхав на Чіпчиних конях, прочитав указ, розказав, кого вибирати: заборонював «сіре мужиччя» в гласні «перти», радив — панів, котрі «усе знають й усе, що треба, зроблять»; похвалився навіть, що як повибирають «мужву», то щоб начувалися... <...>

Сільській громаді не припала до вподоби порада станового.

— А моя рада, — не видержав Чіпка, — така: який не є хазяїн, а все кращий від наймита... <...>

— Правда, правда! — гомоніла громада.

— Пани вами, люди добрі, й так довго правили... поправтесь ще самі! <...> Вони не поклопочуться за те, щоб усім було добре. Всяк за себе... <...>

Вернувся Чіпка додому, радий, що довелося направити громаду на добру стежку. У його серці заклъовувалось щось нове: йому хотілося, щоб громада його послухала; в голові промайнула думка, що він порядкує на громаді, веде її вперед, усіма верховодить...

Давне забулося, мов його й не було ніколи: він тепер отаманує на громаді...

Визначте риси характеру, притаманні Грицькові.

Завжди скаржився

Назвіть позасюжетний елемент.

Виділіть зразки використання епітетів, персоніфікації.

Соціальний чинник: вибори в земство.

Виділіть відповідні рядки.

Психологічний стан Чіпки: піднесення, почуття власної гідності через потрібність громаді. Виділіть відповідні рядки.

— Коли б то, Галю, послушали моєї ради, — каже він уночі жінці, — увірвалася б їм нитка! — І він ще довго розказував Галі, як він буде людям служити... Галі й самій становилось якось гарно на душі, що її чоловік заробив таку людську повагу. <...>

[Сталося так, що від піщанської громади не було обрано до земства жодного дворянина. Ця ситуація викликала серйозне занепокоєння повітового панства.]

XXVIII

Старе — та поновлене

Випав удушливий день саме серед гарячої пори жив. Сонце стояло над головою, як сковорода, розкалене та наче огнем пекло. Пшениця осипалася: люди не вспівали вхопити. Під такий час кожна хвилина дорога селянинові. А тут — кидай свою роботу, їдь у гласні!

— Ага, бач, Никифор Іванович... Здорові! — кивнув становий головою Чіпки.

— Доброго здоров'я, — одказав, підводячись, Чіпка і зняв шапку. <...>

— А що ж це ваші сюди усякої наволочі понасилали? — питає Чіпки становий.

— Якої наволочі? — зиркнув Чіпка та <...> додав: — Перед Богом усі рівні...

— То ж перед Богом, а тут — перед людьми... <...> А ви, капустяні голови! — <...> повернувся становий до козаких гласних. — <...> Чого ви сюди поприлазили? Що ви тямите <...> — і собі між люди... у гласні!! <...>

Стара виразка <...> зацеміла у Чіпчинім серці. З-під насуплених брів засвітив гострий погляд. <...>

— Чого вам од нас, добродію, треба? — запитав Чіпка сердито і зиркнув на Дмитренка. — Хіба ми до вас приїхали?... Нас громада прислала, ми громаді служимо...

— Та я про вас нічого й не кажу, — спустивши униз голос, заговорив становий. — Ви чоловік торговий: всюди буваєте, людей, світа бачили — де треба, до ладу й своє слово скажете... <...> З вас гласний, то таки гласний... <...>

Гласні мовчали, мов не до них річ.

— Слухайте, — почав становий, — дивіться на мене... Як крутну правого вуса — клади направо білет; а крутну лівого — наліво... Глядіть мені! <...>

— Бач, який гострий! — обіззався Ступа. — Мов над дурниками... Ні, стій! А ми так, братця: він нам правого вуса, а ми — наліво... Нехай дудика з'їсть! <...>

Тут їх позвали у горниці. <...>

Предводитель <...> голосно запитав: хто хоче вибиратись? <...>

— Ось хіба Варениченко... — якось несміливо <...> процідив старшина з Пісок.

На його глянуло сто очей. <...> Він почервонів. <...>

— Вы желаете? — спитав його предводитель.

— Та коли людська ласка та панська воля, — одказав Чіпка, підводячись, — то й про мене...

Голос його тремтів; лице горіло; очі світили радістю.

Пустили на голоси: вибрали Чіпку. <...>

Визначте позасюжетний елемент.

Пейзаж контрастує з психологічним станом героїв / виразне його (потрібне підкресліть).

Психологічний стан Чіпки: образа на станового через приниження простих гласних.

Виділіть відповідні рядки.

Дудика з'їсти — нічого не одержати.

Соціальний чинник: вибори у гласні.

Виділіть відповідні рядки.

Вернувся Чіпка додому. Галя побачила у вікно, вискочила з хати.

<...>

— Усе гаразд! — скрикнув радо Чіпка. — Тепер я, Галю, не тільки гласний, а ще й член в управі... <...>

Лагодився Чіпка громаді служити — збирався добро робити: грів у серці сам собі нишком, потай уже й жінки, голубку-надію — давнє забути і слід його загладити... А вийшло так, що — де знайшов шану, там загубив спокій і... долю!

[Старшина була проти обрання Чіпки в управу. Щоб позбутися його, віднайшли давню справу про пограбування панської комори та вбивство сторожа. У результаті Чіпку звільнили з посади гласного.]

Вернувся Чіпка <...> додому з розстроєним лихом у серці. Стрива його мати, хвалиться: нема Галі дома, поїхала до батька, бо Максим занедужав. <...>

На другий день поїхав Чіпка до тестя. <...>

Його мучений вид уразив Чіпчине серце. <...> Максим виправивсь, тріпнувся, розкрив широко очі, провів ними хижо по всіх... То був останній погляд — погляд наглої смерті... <...>

Ось відкрилась і земська рада. <...> Чіпці тепер не до того. Його заклопотали хатні клопоти. Треба було тестя поховати, поминати, худобі його порядок дати. <...>

На Параски в Гетьманському ярмарок. Упоравшись коло хазяйства, Чіпка поїхав. Перше-на-перше зайшов в управу. Як же почув, що така біда з ним, — як сто зміїв разом ужалило його серце! Не розпитуючи, як, що, за віщо, — від злості він не міг слова вимовити. <...>

Голова ходила ходором, кружала, боліла; у висках — як хто молотком стукав; у очах — жовто, чорно; а в ушах — пицало, стогнало, вило... <...>

— Оце самоуправа! — <...> стрічає мілкопомісний панок сусіду. — Чули про налог? <...>

— Це розбій! це — здирство панське! — чує Чіпка — гукають селяни під яткою.

— А бач?... не я казав? — пристає до старшини підпивший староста. — Не я вгадав, що вони й земське вигадали, щоб себе полатати... <...>

— То, було, окружний з нас шкуру дере, а тепер — управа драгтиме, — бідкаються козаки.

Чіпка усе це чує — і кожне слово, як гостра колючка, коле його в серце... <...> Злом пашисть лице його; злом світять очі, — аж поблід від злості, аж руки трусяться...

— Недурно вони так усилювались мене випхнути... Аж їм он чого заманулося? Прокляті! <...>

Чіпка кричав, розмахував руками; гаряча його річ огнем пашила. Кругом його дедалі більшала та більшала купа людей; довго слухала мовчки; потім хто-небудь увертав і своє слово — підкладав дров до багаття. <...>

Надвечір вертався він додому вкупі з Грицьком. <...>

— І охота тобі, брате Чіпко, з ними лаятись?

— Чи можна ж, Грицьку, втерпіти?

— Та плюнь на них... Хай їм з їх управою, з їх земством!

Сюжет: кульмінація — вигнання Чіпки із земства.

Виділіть відповідні рядки.

Сюжет: розв'язка другої сюжетної лінії — смерть у муках Максима Гудзя.

Виділіть відповідні рядки.

Параски — церковне свято Параскеви П'ятниці (10 листопада).

Соціальний чинник:

поразка в боротьбі проти панства.

Виділіть відповідні рядки.

Психологічний стан Чіпки Вареника: наростання злості через

поєднання особистого й суспільного горя.

Виділіть відповідні рядки.

Виділіть рядки, у яких передано життєву філософію Грицька Чупруненка.

«Свої сорочка
бачила до
тіла»

— Мене громада вибрала... Я громаді присягав... Хто старший: громада чи вони?

— То й на громаду плюнь!

Чіпка аж позеленів от такого слова — і нічого не одказав. <...>

Надворі стемніло. Спускалася ніч на землю, утихомирювала людські клопоти, руки й думки. Полягали спати. Чіпка лежав мовчки, хоч і не спав. Думки цілим роєм окрили його голову. <...>

«Скрізь неправда... скрізь! — шептав він, — Куди не глянь, де не кинь — всюди кривда та й кривда!.. Живеш, нудишся, тратиш силу, волю, щоб куди заховатися від неї. <...> Сказано: великий світ, та нема де дітися!.. Коли б можна, — увесь би цей світ виполонив, а виростив новий... Тоді б, може, й правда настала!..» <...>

Психологічний стан Чіпки Вареника: обурення через несправедливість у суспільстві. Виділіть відповідні рядки.

XXIX

Лихо не мовчить

[Після смерті Максима Явдоха переїхала до дочки з зятем. Вони з Мотрею постійно сварились. Це негативно впливало на душевний стан Чіпки, який уже був зневірений через несправедливість суспільства. Він знову почав пити і гуляти з давніми приятелями. Теща Явдоха підтримувала його в цьому, тоді як мати засуджувала. Через якийсь час Явдоха захворіла і померла. Чіпчин приятель Лушня сказав якимось, що це Мотря звела її зі світу. Чіпка розлютився на матір. Галя страждала через спосіб життя Чіпки і жаліла Мотрю.]

XXX

Так оце та правда?!

Стояла люта зима. Ще такої холодної та сніжної не зазнають люди. Багато тоді народу померзло — забило їх під лиху хуртовину, закидало, замело снігом — там богу й душу oddали. Повесні уже несла вода річками мерзлі трупи, а других серед поля вовки поїли.

За зиму Мотря зовсім одужала. Сидить, пряде вовну, а Галя або шие, або й собі пряде на прядці. У хаті в них тихо, тепло, — було б і одраднo, коли б не тума якась стояла в кожного перед очима, не повітря важке носилося по хаті. <...> І в душі у них гіркий смуток, на серце налягла важка туга, журливі думки сповили їх голови. <...> Чіпка собі нудиться світом, коли немає нікого з товариства. <...> Слухає іноді, що розкажує мати з свого молодого віку, і встають перед його очима дитячі літа, встає сива бабуса, дід, степ, вівці... «Щасливий я був тоді!» — думає він і не знає, де тепер себе діти.

Ніч, як куйовда, стояла надворі; мела страшенна хуга; завірюха крутила; та холод такий, що страшно й носа виткнути з хати, <...> а в димарі, як голодний звір, ревла та вила відьма-буря. <...> Галя й Мотря сиділи собі та мовчки прями. У кожної чогось так тяжко було на серці. <...>

[До Чіпки приходять Лушня, Матня, Пацюк, москаль Сидір та інші чоловіки. Сидір має при собі рушницю. Вони йдуть із хати, домовившись пограбувати хутір Хоменків.]

Прокричали другі півні. Коли геть за північ почувся здалека тупіт, гомін. <...> Незабаром повходили в хату. <...> Мотря виглянула з-за комина — і затрусилася... На кожному видні були сліди свіжої

Визначте роль позасюжетного елемента — опису зими.

крові <...> Далі вона почула, як стали в печі огонь розводити — одержу палити. <...>

Та зішла з печі, упала навколішки перед образом та тихо й чуло молилася. <...> Од щирої молитви одірвав її, розбуркав несамовитий крик та стук у вікно.

— Ря-а-туй-те... Ой... рят-у-уйте!.. — кричало щось під вікном молодим дитячим голосом.

Мотря кинулась до вікна, <...> тихенько вийшла надвір — та трохи не омліла... Перед нею стояла літ десяти дівчинка, у одній сорочці, об'юшеній кров'ю, боса, розхристана. <...>

— Що се?... що з тобою, дочко? <...> — тремтячи сама всім тілом, питала Мотря дівчинку.

— Ой, лишенько... бабусю... Ой... горенько тяжке... — з плачем ледве вимовляла дівчинка. — Я з хутора... розбишаки були... усіх побили... порізали... постріляли... батька... й матір... діда... бабу... дядьків... дядину... маленького братика... усіх... усіх... Одна я залилася... одну мене не знайшли... втекла... <...> Поїхали... запалили хату й поїхали... <...>

— Цить... ци-ить, моя дитино! — зацитькувала Мотря. — Я знаю, хто ті розбишаки... <...>

Дівчинка прихилилася до Мотрі та тихо схлипувала. Мотря увела її у хату.

— Ходім у волость... у волость ходімо! — шепче вона. <...>

Червоне зарево ударило їм прямо у вічі. <...> Червоний півень просвічував їм шлях своїми кривавими очима... а навкруги собаки валували...

Незабаром прибігли волосні, <...> обступили кругом хату. <...> Піднявся крик, гвалт.

Від крику прокинулась Галя. <...> Як глянула вона на Чіпку, що з скрученими назад руками стояв і понуро у землю дивився, як угледіла об'юшену кров'ю дівчинку.

— Так оце та правда?! Оце вона!!! — скрикнула не своїм голосом — і несамовито залилась божевільним сміхом.

Тіло в неї тряслося; очі помутилися, <...> на губах встала кривава піна. <...>

— Чула? — як божевільний, вскочивши в хату, скрикнув Грицько. <...>

— Чіпка людей порізав... усю Хоменкову сім'ю виполонив! <...>

— А Галя? а мати? — ледве чутно спитала Христя.

— Не знаю... здається, дома...

Христя мерщій <...> з хати. <...>

Перегода трохи вернулася, як з хреста знята. Вступивши в хату, перехрестилася.

— А що? — спитав Грицько.

— Галя... — знову перехрестилася. — Повісилась... <...>

Це вже було туди під осінь, на другий рік. Сонце <...> не гріло, а пекло. <...> Настала саме гаряча пора возовиці. По тому ж самому шляху простувала у Сибір, на каторгу, ціла валка скованих по руках, по ногах рештантів. Кругом їх цілий звод москалів з ружжями.

Пройшовши Піски, валка стала коло волості <...> на перепочинок. То був Чіпка з своїм товариством. <...>

У той час Грицько вертався з поля. <...>

— Що це, брате Чіпко? — журливо, з самого глибу серця, обернувся до його Грицько.

Сюжетний елемент:
розв'язка — винищення родини Хоменків і арешт Чіпки.

Закінчення шляху «боротьби» Чіпки — мати змушена свідчити проти сина-вбивці. Виділіть відповідні рядки.

Червоний півень — пожежа.

Визначте роль виділеного опису.

Соціальний чинник:
покарання засланням на каторгу до Сибіру. Виділіть відповідні рядки.

У тому запитанні <...> не було ні докору, ні помсти, а вчувся жаль — шкода пропадаючого брата...

Чіпка скося зиркнув, здвинув густі брови — та й одвернувся.

Грицько стояв, як пришиблений, дивився мовчки. <...>

Плакали розбишаки, навіки прощаючись з рідним селом <...>

Один Чіпка не плакав. Як той сич насуплений, стояв він нарізно всіх, звисивши на груди важку голову, в землю потупивши очі, — тільки коли-не-коли з-під насуплених брів посилав на людей грізний погляд... Не знайшлося душі, щоб підійшла до його — попрощалася... <...>

— Хай тобі Бог помагає на все добре! — крикнув навздогін Чіпці Грицько.

Чіпка озирнувся — і одгукнувся з дороги:

— Грицьку! Поклонись матері... Скажи: хай мене дожидає в гості, коли не сконіє до того часу...

— Господи! — заливаючись сльозами, мовила Христя. — Напути його на все добре! <...>

Мотрю узяв Грицько — догодувати до смерті. Швидко після того вона й умерла.

Чіпчину хату опечатали, забили. У ній одні сови та сичі плодилися. <...> Через рік веселе колись місце опустилося, зглухло. <...>

А недалеко од Пісок, над самим шляхом, коло Хоменкового хутора, насипана висока могила, на ній стоїть височенний хрест. <...> Під ним тліє вісім безневинних душ, загублених в одну ніч «страшним чоловіком».

А посеред села <...> тоне в саду, як у раю <...> палац — у позолоті, у розкошах. В йому тепер живе новий хазяїн Пісок — перший дукач на все Гетьманське, перша голова в повіті, найщиріший землець, предводитель, председатель, банкір, заводчик-сахаровар — Данило Павлович Кряжов. І як тепер весело в тому палаці! <...>

Минав рік; минав другий... Стояла на край села сиротою пустка — завидувала палацу. Аж ось — випало й їй несподіване щастя: купив її <...> жид Гершко, причепурих трохи <...> та й завів шинок. Щонеділі, щосвята, а часом і серед будня <...> бенкетує тут п'яне море темної простоти... Оже ще й досі, під пізній вечір, подирає мороз поза шкурою веселих гуляк, як глянуть вони на хрест, що геть-геть здалека чорніє над Ромоданом...

1872—1875

Позасюжетний елемент:
третій портрет Чіпки
Вареника.

Виділіть відповідні рядки.

Психологічний стан
Чіпки: розуміння
трагедії власної долі
й долі родини.

Контрастні образи:
палац — утілення
суспільного зла;
хата-пустка —
зруйнована доля борця
за справедливість.

Виділіть відповідні рядки.

Образ волів у творі
символізує